

ANDRZEJ RADZIMIŃSKI
Toruń

PIĘTNASTOWIECZNE RACHUNKI PLEBANÓW
Z TORUNIA I BRODNICY
JAKO ŹRÓDŁA DO BADANIA DZIEJÓW PARAFII
W PAŃSTWIE ZAKONU KRZYŻACKIEGO W PRUSACH

Wydawnictwo E. Joachima i W. Hubatscha pt. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, które zawiera regesty dokumentów i listów do dziejów zakonu krzyżackiego z lat 1198-1525, jest równocześnie niezbędnym przewodnikiem po zbiorze korespondencji przechowywanej w dziale Ordensbriefarchiv w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem¹. Tak się jednak składa, że wydawnictwo to podaje ponadto podstawowe informacje na temat różnego typu akt znajdujących się w tym archiwum w ramach wspólnego zbioru Ordensbriefarchiv (OBA). Otóż pod sygnaturami OBA 9026 (Rechnung der Pfarrei Strasburg) i 9226 (Jahres-Rechnung des Pfarres zu Thorn) w berlińskim archiwum znajdują się dwa niezwykle ciekawe, łacińskie źródła do dziejów dwóch kościołów parafialnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, które – wbrew nazwie zbioru, w skład którego wchodzi – wcale nie są korespondencją, lecz rachunkami. Pierwsze z nich, oznaczone sygnaturą OBA 9026, zawiera rachunki Andrzeja Sandberga, plebana kościoła św. Katarzyny w Brodnicy, z lat 1439-1445². Drugie natomiast, o sygnaturze OBA 9226, obejmuje rachunki Jana von Ast, plebana kościoła św. Janów w Starym Mieście Toruniu za lata 1445-1446³. I tak Jan von Ast, pleban kościoła św. Janów w Toruniu naj-

---

¹ Pars 1-2, hg. von E. Joachim, W. Hubatsch, Göttingen 1948-1973.

² Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej: GSP), OBA 9026, k. 1-17v.

³ GSP, OBA 9226, k. 1-16v.

później od 1445 r., wywodził się z włoskiej rodziny osiadłej w Kolonii. Był znakomicie wykształconym duchownym, bowiem posiadał doktorat dekretów uniwersytetu w Bolonii. Już od 1449 r. został wymieniony jako pleban kościoła Mariackiego w Gdańsku⁴. Jego rachunki, które spisał jako pleban toruński, ilustrują w okresie niespełna roku (od maja 1445 do stycznia 1446 r.) ponoszone wydatki, przede wszystkim na różnego rodzaju produkty żywnościowe, związane zarówno ze świętowaniem, jak również z codziennym życiem, spotkaniami z zaproszonymi gośćmi czy wreszcie odbywanymi podróżami. Z kolei rachunki Andrzeja Sandberga, plebana z Brodnicy, który pełnił tę funkcję co najmniej w latach 1437-1447 i był ponadto kapelanem i pisarzem wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausena⁵, bardzo skrupulatnie rejestrują dochody płynące ze służby Bożej w latach 1439-1445. Pozwalają one zatem ustalić, stosunkowo rzadko możliwe do uchwycenia w innych źródłach roczne dochody uzyskiwane przez plebana z liturgii sprawowanej w kościele parafialnym. Oba te źródła, ze względu na swoją wartość i swego rodzaju wyjątkowość, zasługują na opublikowanie drukiem⁶. Zanim pokrótce scharakteryzuję ich treść oraz przydatność do badań nad dziejami średniowiecznych parafii, których Jubilat, Profesor Eugeniusz Wiśniowski, jest znakomitym znawcą, warto może kilka słów poświęcić charakterystyce dotychczasowych badań nad kościołami i duchowieństwem parafialnym w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Rozpocznę od ukazania dokonania historiografii zajmującej się strukturą parafialną, które przedstawię odrębnie dla diecezji chełmińskiej oraz trzech diecezji pruskich, tj. pomezańskiej, warmińskiej i sambijskiej. W przypadku diecezji chełmińskiej pierwszą poważną próbę odtworzenia dynamiki rozwoju sieci parafialnej podjął w początkach obecnego stulecia Stanisław Kujot. Jego opracowanie dotyczyło

---

⁴ H. B o c k m a n n, *Die Rechtsstudenten des Deutschen Ordens. Studium, Studienförderung und gelehrter Beruf im späteren Mittelalter*, w: *Festschrift für Hermann Heimpel*, Bd. II, Göttingen 1972, s. 330; Z. H. N o w a k, *W okresie kryzysu państwa krzyżackiego (1411-1454)*, w: *Historia Torunia. W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, red. M. Biskup, Toruń 1999, s. 289.

⁵ R. C z a j a, *Dzieje miasta w średniowieczu (XIII wiek – 1466 rok)*, w: *Brodnica. Siedem wieków miasta*, red. J. Dygdała, Brodnica 1998, s. 93-94.

⁶ *Rachunki Jana von Ast, plebana św. Janów w Toruniu*, opracowywał do druku przed śmiercią prof. Zenon H. Nowak. Natomiast rachunki plebana brodnickiego, Andrzeja Sandberga, są przygotowywane do wydania przez piszącego te słowa. Planowane jest opublikowanie obu tekstów źródłowych w jednym wydawnictwie. O ich znaczeniu dla badań nad dziejami parafii w państwie krzyżackim w Prusach wspomina J. Sarnowsky (*Die Wirtschaftliche Lage der Pfarreien im Deutschordensland Preussen: Das Beispiel der Vikare zu Mühlhausen*, w: *Vera Lex Historiae. Studien zu mittelalterlichen Quellen*, hg. von S. Jenks, J. Sarnowsky und M. L. Laudage, Köln 1993, s. 378-380).

parafii na obszarze ziemi chełmińskiej, a więc części diecezji chełmińskiej oraz Pomorza Gdańskiego⁷. Badania dla wschodniej części diecezji chełmińskiej, czyli ziemi lubawskiej, ukazała Gertrud Mortensen w ramach *Historisch-Geographischer Atlas des Preussenlandes*. Jest to jednak ujęcie, któremu zabrakło ukazania dynamiki rozwoju sieci parafialnej⁸. Dopiero dla 2. połowy XVI w. została odtworzona przez Mariana Biskupa sieć parafialna województwa chełmińskiego, a także wielkość okręgów parafialnych⁹. Pomijając w tej chwili szczegółowe prezentowanie badań nad dziejami poszczególnych parafii, które były lepiej lub gorzej opracowywane w ramach pisanych dawniej lub współcześnie monografii miast¹⁰, warto przypomnieć istnienie założonej przed kilkoma laty serii wydawniczej pt. *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, w ramach której opracowywane są dzieje poszczególnych dekanatów, a w ich ramach parafii¹¹. W ostatnim czasie zwracają uwagę badania Waldemara Rozyńskiego poświęcone sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej. Wspomniany autor opublikował dwa artykuły dotyczące organizacji archidiecezjalnej na obszarze tej diecezji¹² oraz uposa-

⁷ *Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej. Studium historyczne*, cz. 1, „Roczniki TNT” 9(1902), s. 3-149; 10(1903), s. 150-391 (wraz z mapą); cz. 2, 11(1904), s. 1-128; 12(1905), s. 129-371 (wraz z mapą).

⁸ *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*, Lieferung 3: *Der Gang der Kirchengründungen (Pfarrkirchen) in Altpreussen*, bearb. G. Mortensen, Wiesbaden 1973. Zob. recenzję M. Biskupa („Zapiski Historyczne” 40(1975), s. 141-143).

⁹ *Podziały administracyjne województwa chełmińskiego w drugiej połowie XVI w. Komentarz*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1(1956), z. 2, s. 105-127.

¹⁰ Z dawniejszych monografii warto wymienić przykładowo: H. P l e h n, *Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen*, Leipzig 1900; F. S c h u l z, *Geschichte der Stadt und des Kreises Kulm bis zum Jahre 1479*, Danzig 1876; G. L i e c k, *Die Stadt Löbau im Westpreussen mit Berücksichtigung des Landes Löbau*, Marienwerder 1892. Z nowszych zob. np. Z. H. N o w a k, *Dzieje Chełmna do końca XVIII w.*, w: *Dzieje Chełmna. Zarys monograficzny*, red. M. Biskup, Warszawa 1987, s. 63-128; A. R a d z i m i ń s k i, *Nowe Miasto Lubawskie w średniowieczu*, w: *Nowe Miasto Lubawskie. Zarys dziejów*, red. M. Wojciechowski, Nowe Miasto 1992, s. 27-60; I. C z a r c i ń s k i, *Dzieje Chełmży do połowy XV w.*, w: *Dzieje Chełmży*, red. M. Wojciechowski, Chełmża 1994, s. 25-46; R. C z a j a, *Dzieje miasta w średniowieczu (XIII wiek – 1466)*, w: *Brodnica. Siedem wieków miasta*, red. J. Dygdała, Brodnica 1998, s. 81-106.

¹¹ *Diecezja toruńska. Historia i teraźniejszość*, t. II: *Dekanat bierzgłowski*; t. III: *Dekanat brodnicki*; t. IV: *Dekanat chełmiński*; t. V: *Dekanat chełmiński*; t. VI: *Dekanat działdowski*; t. VII: *Dekanat golubski*; t. VIII: *Dekanat grudziądzki*; t. IX: *Dekanat lembarski*; t. X: *Dekanat lidzbarski*; t. XI: *Dekanat lubawski*; t. XII: *Dekanat łański*; t. XIII: *Dekanat nowomiejski*; t. XIV: *Dekanat radzyński*; t. XV-XVII: *Dekanaty toruńskie*; t. XVIII: *Dekanat wąbrzeski*, Toruń 1994-1999.

¹² W. R o z y ń s k i, *Uwagi o początkach organizacji archidiecezjalnej (dekanalnej) w diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie” 27(1998), s. 315-319.

żenia w ziemię tamtejszych parafii¹³. Największym wszakże osiągnięciem w pracach nad odtwarzaniem struktury parafialnej diecezji chełmińskiej jest dysertacja Waldemara Rozynkowskiego o powstaniu i rozwoju tamże sieci parafialnej w okresie krzyżackim. Pokazuje ona wybrany katalog problemów dotyczących parafii – od przedstawienia dynamiki rozwoju sieci parafialnej, poprzez omówienie prawa patronatu, patrociniów, uposażenia oraz okręgów parafialnych. Zawiera ponadto w aneksie katalog poszczególnych kościołów parafialnych¹⁴. Autor pominął jednak kwestie związane z funkcjonowaniem duchowieństwa parafialnego, stąd też nie poddał analizie i interpretacji interesujących mnie rachunków. Pierwszą całościową próbę odtworzenia sieci kościołów parafialnych na obszarze całego państwa zakonu krzyżackiego w Prusach, a więc również na obszarze trzech diecezji pruskich w początkach XV w. podjął Lotar Weber¹⁵. Z kolei dla diecezji warmińskiej sieć parafialną ograniczoną wszakże do terytorium dominium biskupów warmińskich opracowała Aniela Olczyk¹⁶. Praca ta w opinii znawców problematyki zawiera jednak bardzo poważne braki¹⁷. Opracowanie sieci parafialnej dla całości trzech diecezji pruskich podjęła dopiero Gertrud Mortensen w trzecim tomie wspomnianego już *Atlasu historyczno-geograficznego Prus*. Wyniki badań tej autorki spotkały się z krytycznym przyjęciem i poważnymi uzupełnieniami dokonanymi przez Mariana Biskupa¹⁸. Ten sam autor przygotował również syntetyczny artykuł, również z mapą, poświęcony organizacji parafialnej w czterech interesujących mnie diecezjach, w ramach pracy zbiorowej poświęconej podziałom administracyjnym i kościelnym w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach¹⁹. Oprócz prac poświęconych organizacji parafialnej dysponujemy pojedynczymi rozprawami dotyczącymi innych zagadnień zwią-

---

¹³ T e n ż e, *Wielkość uposażenia w ziemię średniowiecznych parafii diecezji chełmińskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 30(1997), s. 17-28.

¹⁴ *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000.

¹⁵ *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 266-281.

¹⁶ *Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do roku 1525*, Lublin 1961.

¹⁷ M. B i s k u p, *Uwagi o problemie osadnictwa i sieci parafialnej w Prusach krzyżackich w wiekach XIV-XV*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1983, nr 2-3(160-161), s. 201-202.

¹⁸ Tamże, s. 202-213 (wraz z mapą).

¹⁹ *Parafie w państwie krzyżackim*, w: *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne od XIII do XVI wieku*, red. Z. H. Nowak, przy współpracy R. Czaji, Toruń 2000, s. 81-94. Tam również najważniejsza starsza literatura przedmiotu.

zanych z funkcjonowaniem parafii. Dla przykładu Hans Steffen zainteresował się społecznym położeniem duchowieństwa parafialnego w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach²⁰, Jürgen Sarnowsky sytuacją gospodarczą parafii²¹, Roman Czaja relacjami między klerem miejskim (głównie parafialnym) a zakonem krzyżackim²², natomiast Marian Arszyński zagadnieniami budowy kościołów parafialnych²³. Bez wątpienia największą lukę w badaniach problemów związanych z organizacją i funkcjonowaniem sieci parafialnej stanowią kwestie społeczne, także codzienne funkcjonowanie kościołów parafialnych.

Spójrzmy obecnie pokrótce na zawartość interesujących mnie rachunków właśnie pod kątem ich wykorzystania w badaniach działalności kościołów parafialnych i ich plebanów. Rozpocznijmy od przybliżenia rachunków plebana św. Janów w Starym Mieście Torunia. Jak już wspomniałem, zawierają one bardzo dużo informacji na temat wydatków Jana von Asta związanych z jego codziennym funkcjonowaniem²⁴. Dowiadujemy się więc z nich przede wszystkim o wydatkach na żywność i napoje. Źródło to bardzo dobrze pokazuje różnorodność zakupywanych artykułów żywnościowych oraz innych codziennego użytku. Wśród tych pierwszych warto wymienić między innymi: chleb, pszenne pieczywo, różne gatunki piwa: toruńskie, gdańskie, bydgoskie, a także pszeniczne (*weyssen bier*), miód pitny, mięso, w tym wołowe, ryby, sól. Spośród rzeczy codziennego użytku zwracają uwagę zakupy różnorodnego obuwia (*pro uno pare calceorum, pro una pari caligarum*), białych zimowych skarpet (*pro pare weisser wynter socken*), węgla, szklanego nocnika, papieru oraz wydatki na fryzjera czy na naprawę oraz szklenie okien. Niekiedy przeznaczał on pieniądze na zakupy lekarstw oraz ziół. Na przykład we wtorek 11 maja zapisał: „hac die accepi unum laxatum ex apotheca”²⁵. Trudno powiedzieć, czy był to jakiś skutek spotkania, które odbyło się poprzedniego dnia z wójtem z Bratiana oraz toruńskim komturem zamkowym,

²⁰ *Die soziale Lage der Pfarrgeistlichkeit im Deutschordensland*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermland” Bd. 23(1927), s. 1-97.

²¹ *Die wirtschaftliche*, s. 373-420.

²² *Deutscher Orden und Stadtklerus in Preussen im Mittelalter*, w: *Ritterorden und Kirche im Mittelalter*, w: *Ordines militares. Colloquia Torunensia Historica*, Bd. IX, hrsg. von Z. H. Nowak, Toruń 1997, s. 81-96.

²³ *Stosunki między zakonem krzyżackim a społeczeństwem w świetle rozważań nad organizacją budowy kościołów parafialnych w Prusach*, w: *Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, red. Z. H. Nowak, Toruń 1995, s. 165-184.

²⁴ Zob. przyp. 3.

²⁵ Tamże, k. 2.

a także z innymi gośćmi, którzy przybyli, jak zaznaczył, wraz z żonami²⁶. Z kolei trzy dni później, w czwartek 13 maja, w rachunkach znalazła się informacja, iż zapłacił 5 szelągów *pro diversis speciebus videlicet portatis ex apotheca et pro confecto*²⁷. W rachunkach tych znajdujemy więc również bogate informacje o spotkaniach plebana z różnymi osobami, wspólnych z nimi posiłkach oraz wydatkach, które te pociągały za sobą. Nader często uczestnicy tych spotkań są wymienieni z imienia oraz pełnionych funkcji. Powoduje to, iż należy owe rachunki traktować jako ważne źródło do badania dziejów społecznych głównie, chociaż nie wyłącznie, miasta Torunia. Podajmy kilka przykładów z tego zakresu. I tak 6 maja 1445 r., w czwartek, w dzień Wniebowzięcia Pańskiego, pleban św. Janów spotkał się w porze popołudniowej, zgodnie z dotychczasowymi obyczajami, ze wszystkim swoimi wikariuszami oraz lokatami, czyli pomocnikami rektora kościoła parafialnego, a także dzwonnikami. Najpewniej na tym spotkaniu pito miód i jedzono pszenne pieczywo, na co pleban, jak zapisał, przeznaczył łącznie 9 szelągów. Równocześnie przekazał on swojej służącej kwotę 40 szelągów, jak należy sądzić w związku z przygotowaniem przez nią całej tej uczty²⁸. W piątek 14 maja pleban podejmował śniadaniem prepozyta szpitala św. Jerzego, zaznaczając, iż z tej okazji dał służącej 18 szelągów²⁹. Już w niedzielę 16 maja przyjął z kolei na śniadanie i obiad rektora szkoły parafialnej wraz z jego pięcioma nauczycielami oraz dzwonnika, który przybył z czterema współtowarzyszami. Pleban św. Janów dał wówczas służącej, jak napisał, aż 1 grzywnę na miód pitny do obiadu oraz dodatkowo 8 szelągów na ten sam trunek do kolacji³⁰. Trzeba stwierdzić, że omawiane źródło niezwykle ciekawie pokazuje kontakty zarówno towarzyskie, jak i służbowe toruńskiego plebana. Dla przykładu dodajmy jeszcze, że 16 lipca tego roku spotkał się on na śniadaniu między innymi z przeorem toruńskich dominikanów, w związku z czym przekazał służącej 14 szelągów oraz dodatkowe 4 na miód, pszenne pieczywo oraz piwo pszeniczne³¹. Trzy dni później, tj. w poniedziałek, podejmował z kolei dwóch zakonników cysterskich z Polski, którzy – jak pod-

---

²⁶ Tamże, k. 2.

²⁷ Tamże, k. 2.

²⁸ Tamże, k. 2.

²⁹ Tamże, k. 2.

³⁰ Tamże, k. 2. („Item 16ª die videlicet ipso die penthecostes habui mecum in prandio et cena rectorem scholarium cum quinque suis sociis et campanatorem cum quatuor et dedi ancille 1 m. pro medone in prandio et in cena 8 s.”).

³¹ Tamże, k. 6.

kreślił – z języka i pochodzenia byli Niemcami oraz jednego Polaka szlacheckiego pochodzenia³². W niedzielę 25 lipca odwiedził plebana toruńskiego franciszkanin Antoni Barbatus, który przybył doń z pewnymi dokumentami odpustowymi papieża Eugeniusza IV. Wspólny posiłek zjedli oni wraz z toruńskim komturem zamkowym oraz dwoma innymi franciszkanami. Tego dnia Jan von Ast wyasygnował dla służącej 14 szelągów oraz dodatkowe 6 z przeznaczeniem na wino³³. Cztery dni później, w czwartek 29 lipca, pleban ponownie spotkał się ze wspomnianym franciszkaninem, któremu towarzyszyli gwardian toruńskich franciszkanów z dwoma współbraćmi. Także z tego powodu duchowny ten poniósł spore wydatki: dla służącej 35 szelągów, za pszenne pieczywo 3 szelągi, za miód również 3, za piwo pszeniczne 2 szelągi oraz za wino 10 szelągów³⁴. Wspomniane źródło rzuca więc sporo światła na rozmaite kontakty toruńskiego plebana i wydatki związane z codziennym wyżywieniem. Informuje także o jego podróżach. Duchowny ten zapisał bowiem pod datą 20 sierpnia 1445 r., iż tego dnia po obiedzie udał się do wielkiego mistrza do Malborka³⁵. Nie była to jego jedyna podróż do stolicy państwa zakonnego. Ponownie udał się tam w poniedziałek 2 września tego roku. Z zapisu w rachunkach wiadomo, iż po drodze zatrzymał się w Grudziądzu, co kosztowało go 30 szelągów. W Kwidzynie na posiłek wydał 15 szelągów. W Malborku spędził trzy noce. W gospodzie za cztery konie oraz za owies i siano, a także woźnicę zapłacił grzywnę i 5 szelągów. Woźnica otrzymał za 11 dni (tyle zapewne w sumie trwała podróż) 11 wiardunków oraz za dodatkowe wydatki 26 szelągów³⁶.

Kończąc omówienia tego źródła, chcę zaznaczyć, że jego kompleksowa analiza pozwala na okresowe, zwłaszcza miesięczne, obliczenie pełnych wydatków toruńskiego plebana przy założeniu, że były one prowadzone sumiennie i odzwierciedlają w pełni ponoszone koszty przez tego duchownego.

³² Tamże, k. 6v („venerunt de sero ad me duo monachi ordinis cisterciensis de Polonia, Theutonici nihilominus lingua et origine cum quodam alio Polono, ut asserebant, nobili”).

³³ Tamże, k. 6v („venit hac die prandio facto ad me frater Anthonius Barbatus ordinis sancti Francisci cum certis litteris indulgentiarum Eugenii pape, cui fecit protunc collacionem unacum vicecommendatore et duobus fratribus”).

³⁴ Tamże, k. 6v.

³⁵ Tamże, k. 9.

³⁶ Tamże, k. 10 („Item exposui in via de Thurun usque ad Marienburgk. In Grudencz per noctem 30 s. In Marienwerder pro prandio 15 s. In Marienburgk per tres noctes. In hospicio pro quatuor equis et uno famulo videlicet consumpsi pro avena et feno et sumptibus vectorem 1 m. 5 s. Item dedi vectori pro undecim diebus qualibus die 1 fird. factis 11 fird. et pro expensis iterum eundo cum equis suis in Thurun de Marienburgk dedi eidem vectori 26 s.”).

W lipcu 1445 r. wyniosły one 3 grzywny, 736 szelągów, 1 wiardunek i 27 denarów, co daje – po przeliczeniu – wcale niemałą kwotę 15,5 grzywny oraz 39 denarów³⁷. Jeszcze większe były wydatki tego duchownego w okresie zimowym. W grudniu, a więc w okresie przypadających ważnych świąt, wyniosły one bowiem prawie dwa razy tyle, tj. blisko 30 grzywien³⁸.

Rachunki Andrzeja Sandberga, plebana brodnickiego, mają – jak już wspomniałem – nieco inny charakter. Dotyczą one bowiem opłat uzyskiwanych przede wszystkim ze sprawowanej, różnorodnej liturgii oraz są związane z udzielaniem sakramentów. Stwarzają zupełnie wyjątkową możliwość oszacowania dochodów plebana kościoła św. Katarzyny w Brodnicy, płynących z dodatkowych, poza dochodami beneficjalnymi, źródeł³⁹. Pokazują one dochody z mszy odprawianych w poszczególne święta. I tak dla przykładu dochody z mszy świętych celebrowanych w 1444 r. były następujące: w tygodniu, w którym przypadało wspomnienie św. Marii Magdaleny, były odprawione dwie msze, które przyniosły 6 szelągów⁴⁰; z trzech mszy odprawionych w tygodniu, w którym przypadało wspomnienie św. Jakuba Apostoła, pleban otrzymał 10,5 szeląga⁴¹; z kolei z dwóch mszy odprawionych w tygodniu, kiedy przypadało wspomnienie św. Elżbiety, uzyskał on 7,5 szeląga⁴². Należy pamiętać, że poza sprawowaniem liturgii w samym kościele parafialnym plebani – szczególnie interesujący nas Andrzej Sandberg – uzyskiwali ponadto dochody również ze znajdującej się w kościele parafialnym kaplicy św. Krzyża oraz kaplicy polskiej. W tej ostatniej mszę świętą sprawował wikariusz, który pełnił funkcję kaznodziei dla Polaków⁴³. Liczne zapiski informują o stosunkowo niewielkich dochodach, które pleban brodnicki czerpał z odprawiania liturgii w tejże kaplicy⁴⁴. Swoje ołtarze we wspomnianym kościele miały także dwa bractwa religijne: rybaków oraz Bożego Ciała. To drugie bractwo rozwijało kult Najświętszego Sakramentu za pośrednictwem specjalnych mszy połączonych z procesjami. Jego członkowie za

³⁷ Tamże, k. 6-6v.

³⁸ Tamże, k. 15-16 v.

³⁹ Zob. przyp. 2.

⁴⁰ GSP, OBA 9026, k. 17 („In ebdomada Marie Magdalene 6 s. pro duabus missis”).

⁴¹ Tamże, k. 17 („In ebdomada sancti Jacobi 10,5 s. pro tribus missis”).

⁴² Tamże, k. 17 („In ebdomada Elizabeth 7,5 s. de duabus missis”).

⁴³ C z a j a, *Dzieje*, s. 95.

⁴⁴ Np. z 27 grudnia 1444 r. („de capella Polonorum 11 d.”); z 1 stycznia 1445 r. („de capella Polonorum offertorum 3 d.”); z 6 stycznia 1445 r. („de capella Polonorum 11 d.”). OBA 9026, k. 7v.

pomocą specjalnych modlitw komemoratywnych zabiegali o zbawienie duszy zmarłych współbraci⁴⁵. Na przykład z czwartku 14 stycznia 1445 r. pochodzi zapis mówiący o otrzymaniu przez plebana 26 szelągów i 2 denarów właśnie od bractwa Bożego Ciała oraz dodatkowo 1/2 grzywny za odprawione wigilie⁴⁶. W poniedziałek 5 kwietnia tego roku plebanowi przypadło z kolei 6 i 1/2 szeląga od bractwa rybaków oraz dodatkowo z wigilii 8 skojców, czyli 1/3 grzywny⁴⁷. Z kolejnego zapisu pochodzącego z omawianego źródła, również z roku 1445 (5 czerwca), dowiadujemy się o istnieniu w Brodnicy innego jeszcze bractwa oraz o jego uczestnictwie w liturgii kościoła parafialnego. Chodzi o bractwo Najświętszej Marii Panny. Pleban brodnicki zapisał bowiem, iż z ofertoriów zebrał od tego bractwa blisko 3 wiardunki oraz – ponadto – z wigilii dodatkowy wiardunek⁴⁸. Omawiane rachunki wspominają także o dochodach płynących z udzielanych sakramentów. Tylko dla przykładu podajmy, iż za udzielone śluby w niedzielę 18 stycznia 1439 r. pleban otrzymał 12 szelągów⁴⁹. Trzeba zauważyć, że sakramentu małżeństwa udzielał on także poza kościołem parafialnym, zaś dochody z tego płynące również wpisywał do omawianych rachunków. 21 i 22 stycznia tego roku, tj. w środę i czwartek, udał się wraz z komturem do wsi Słoszewy, położonej niedaleko Brodnicy. Tam za udzielenie trzech ślubów otrzymał 26 szelągów oraz 5 denarów⁵⁰. W całym tekście można znaleźć ponadto liczne zapisy dotyczące uzyskiwanych kwot za msze żałobne⁵¹. Podajmy jeszcze dla przykładu, iż dochody uzyskane przez plebana brodnickiego w okresie jednego miesiąca, wyłącznie z liturgii sprawowanej w kościele parafialnym oraz w należących doń kaplicach, począwszy od świąt Bożego Narodzenia 1443 r. do końca stycznia 1444 r., wyniosły około 10

⁴⁵ C z a j a, *Dzieje*, s. 95.

⁴⁶ GSP, OBA 9026, k. 7v („feria quinta 26 s. et 2 d. de confraternitate Corporis Christi et de vigiliis 1/2 m.”).

⁴⁷ Tamże, k. 8v („feria 2^a post eandem dominicam 6,5 s. de introductu et confraternitate piscatorum, de vigiliis 8 sc.”).

⁴⁸ Tamże, k. 9 („Sabbato sequenti de confraternitate Beate Virginis offertorum minus 13 d. 3 fird. et de vigiliis 1 fird.”).

⁴⁹ Tamże, k. 3 („Item prima dominica post octavas Epyphanie 12 s. de offertorum nuptiarum”).

⁵⁰ Tamże, k. 3 („feria 3^a et 4^a quam fui cum domino commendatorem in Czulsow 26 s. et 5 d. de offertorum nuptiarum Canczeler et duarum aliarum nuptiarum”).

⁵¹ Dla przykładu: „In feria sexta ante festum Purificationis beate virginis 15 s. et 3 d. de exsequiis Scheferynne et de integriis vigiliis”. Tamże, k. 8.

grzywien⁵². Omawiane teksty zasługują więc bez wątpienia nie tylko na opublikowanie, lecz także na pogłębioną analizę. Rzucają one sporo światła przede wszystkim na sprawy finansowe plebanów kościołów parafialnych w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, a także na ich życie codzienne, liturgię sprawowaną w kościele parafialnym oraz na szafowanie sakramentów.

DIE RECHNUNGEN DER PFARRHERREN VON THORN UND STRASBURG
AUS DEM 15. JAHRHUNDERT ALS QUELLEN ZUR ERFORSCHUNG
DER GESCHICHTE DER PFARREIEN IM DEUTSCHORDENSSTAAT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Außerordentlich wichtige Quellen zur Geschichte der Kirche im mittelalterlichen Deutschordensstaat bilden die Rechnungen der Pfarrherren der Thorner Johanneskirche und der Katharinenkirche in Strasburg i. Westpr. (Brodnica). Diese Quellen haben unterschiedlichen Inhalt. Die zweite nennt die Einkünfte des Strasburger Pfarrers Andreas Sandberg für die durchgeführten Gottesdienste in den Jahren 1439-1445, während wir es im Falle des Thorner Pfarrers von St. Johannis Johann von Ast mit einer Aufschlüsselung seiner Ausgaben in den Jahren 1445-1446 zu tun haben. Auch wenn uns die aus der Grundversorgung des Klerus stammenden Einkünfte recht gut bekannt sind, wissen wir nur sehr wenig über seine Einnahmen für die Durchführung der Gottesdienste. Ähnlich verhält es sich mit den täglichen Ausgaben der Geistlichen für die Bedienung, Lebensmittel, Medikamente usw. Deshalb sind diese beiden Verzeichnisse so ungewöhnlich und außerordentlich bedeutungsvoll für die Geschichte der Kirche nicht nur im Deutschordensstaat.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich

---

⁵² Tamże, k. 4.